

Kasaari kaganaadi analüüs

V. A. Шнирельман. *Хазарский миф. Идеология политического радикализма в России и ее истоки.* Москва: Мосты культуры & Иерусалим: Гешарим. 2012. 312 lk.

Viktor Šnirelman on etnoloogiadoktor (teaduste kandidaat), töötab Moskva Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Antropoloogia Instituudis ning on päris palju kirjutanud. Ta on avaldanud raamatuid nii inglise kui ka vene keeles, peamise rõhuasetusega vene šovinismi, rassismi ja antisemitismi kujunemise analüüsil. Antud raamatu esimene versioon ilmus Jeruusalemmas inglise keeles ning täiendatud trükk avaldati möödunud aastal Moskvas vene keeles.

Tegemist on fundamentaalse analüütilise teosega, mis käsitleb nn kasaari müüti ja selle tähendust vene ametlikule ja mitteametlikule šovinismile läbi aegade. Kasaari müüt seisneb 7.–10. sajandini Volga alamjooksul eksisteerinud Kasaari kaganaadi erinevas tõlgendamises ja politiseerimises. Kasaari kaganaadist on väga vähe teada. Mis teeb ta eriliseks, on tõsiasi, et kaganaati rändas erinevate lainetena juute Bütsantsist. Samal ajal kujunes Lõuna-Venemaal välja juudi kaupmeeste (nn radaniidid) võrk. Kõige muu seas tegelesid radaniidid orjakauplemisega, ostes vene vürstidelt orje ja müües neid Bütsantsi. Mingil ajal otsustasid Kasaari kaganaadid võtta üle judaismi ja ehkki see ei tähendanud paljude ajaloolaste arvates, nagu olnuks riigis võimul juudid, on Kasaari kaganaadi näol tegemist ühega vähestest judaistlikest riikidest maailma ajaloos. 9. sajandil oli see võimas riik, kellele maksis makse suur osa ümbruskonna elanikke, kaasa arvatud slaavlased. 10. sajandi lõpus purustas Kiievi vürst Svjatoslav kaganaadi mitme sõjakäiguga.

Lühidalt kokku võttes vaatlleb raamat küsimust, kas ja kuidas on vene teadlased, poliitikud ja intellektuaalid kasutanud Kasaari kaganaadi juudi vandenõu kinnituse-na. Paralleelselt käsitleb autor karaiimide identiteedi kujunemist. Tegemist on segast päritolu rahvaga, kelle eneseteadvuse aluseks on judaismi eriline versioon. Kui Tsaari-Venemaal algasid juudidipogrommid, väitsid karaiimide intellektuaalid, et nad pole juudid, vaid kasaaride järeltulijad, kelle usuks on judaismieelne piibliusk. See väide päästis karaiimid ka Teise maailmasõja ajal gaasikambritest (lk 18–19). Teoses on analüüsitud arheoloogiliste väljakaevamiste leide Tsaari-Venemaa, nõukogude ja nõukogude-järgsel perioodil. Selgub et Vene teaduses hakati Kasaari kaganaadi käsitlema juba tsaariajal (ptk 3). Sel ajal oli see pigem marginaalne teema, sest 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses kuulus patriootlike vene ajaloolaste energia võitluseks nn normanni müüdiga – kõigest väest katsuti tõestada, et slaavlased või venelased asutasid oma riigi(d) ise, ilma varjaage kutsumata. Kõigest hoolimata väitsid juba 19. sajandi lõpus mõningad vene ajaloolased, et juudid kasutasid Kasaari kaganaadi, et pöörata allutatud slaavlasti judaismi (lk 19). Samal ajal leidis ka juudi teadlasi, kes omakorda kirjutasid kaganaadist kui näitest, et juudid pole alati elanud getos, vaid neil oli juba varakeskjäl olemas oma riik (lk 27).

Peamiselt käsitleb teos siiski Kasaari müüdi arenguid nõukogude ajal. Mitmed peatükid jälgivad Kasaari kaganaadi erinevate tõlgenduste kujunemist revolutsioonijärgsel

Nõukogude Venemaal kuni Stalini-perioodini välja. Kokkuvõtlikult öeldes käis pendel seinast seina. Kui 1920. aastate alguses elas Nõukogude Venemaa veel rahvaste sõpruse lipu all ja antisemitismi vastu võitlemine oli musternäide ksenofoobia puudumisest, siis 1940. aastail hakati kosmopolitismi vastu võitlemise lipu all juute taga kiusama. See kõik kajastub ka erinevate arheoloogide arusaamas Kasaari kaganaadi olemusest: ka siin käis pendel muistse kõrgtsivilisatsiooni imetlemisest kuni slaavlasti rõhuva röövriigi kontseptsioonini. Põhjalikult on raamatus käsitletud mitmete arheoloogide tagakiusamist ja instituutide politiseerimist (ptk 3–5).

Raamatu kuuendas peatükis analüüsitakse mõjuka vene ajaloolase ja ajaloo filosoofi Lev Gumilevi tähtsust kõnealuse müüdi ja vene eurasianismi käsitlemisel. Lev Gumilev oli kahe vene luuletaja – Anna Ahmatova ja Nikolai Gumilevi – poeg, kelle võtmeteosed ilmusid alles pärast perestroikat. Lev Gumilev mõistis Euraasiat kui slaavi ja turgi rahvaste liitu (enam-vähem endise Nõukogude Liidu piires), mida ta vastandas silmakirjalikult Läänele. Gumilevi teooriate kohaselt olid just slaavi ja turgi rahvad säilitanud selle vaieldava eheduse, mis tegi neist moraalselt juhtivad rahvad maailma mastaabis. Kõigi etniliste rühmade vahel toimus Gumilevi arvates pidev võitlus olemasolu pärast, kusjuures kõige negatiivsemad selles olelusvõitluses olid nn parasiitrahvad, kellele ta omistas kimääri tiitli (ehk *himera*). Ehkki Gumilev ise kunagi ei väitnud, et juudid on parasiidid, omistas ta *himera* tiitli Kasaari kaganaadile ja väitis, et juudid olid selles riigis võõrkeha (lk 71).

Raamatu teine pool on pühendatud Kasaari müüdile erinevate vene ja ukraina riiklike ja mitteriiklike liikumiste ning poliitikute seisukohalt.

Mõtlemapanev on kaheksas peatükk, kus analüüsitakse Kasaari kaganaadi kajastamist vene kooliõpikutes. Autor tõestab veenvalt et teatud riiklikult aktsepteeritud õpikutes on võetud eesmärgiks kasvatada lastes vene šovinimi ja antisemitismi. Huvitav on ka peatüki teine pool, mis on pühendatud eurasianistlike ideede kajastamisele vene nõukogude kirjanduses. Nimelt selgub, et paljud ajaloolased ei saanud oma antisemiitlike ning šovinistlike ideid teadlasena otseselt kajastada ning valisid selleks ilukirjandusliku tee. Osa neist raamatutest on omal ajal ka eesti keelde tõlgitud, näiteks Valentin Ivanovi *Iidsete aegade lood*, kus vastandatakse kõrge moraaliga muistseid venelasi ning ebainimlikke ja julmi skandinaavia viikingeid.

Šnirelmani raamat on huvitav selle poolest, et seal näidatakse kujukalt, milliseid vorme võib võtta üks ajalootõlgendus – võitluslike poliitliikumiste manifestidest kuni ilukirjanduse ja filmideni. Ajaloolised müüdid on tähtsad, seda tõestab ka Eestis vallandunud asiataž Eesti keskaega käsitleva Tartu arheoloogide raamatu ümber. Šnirelman demonstreerib aga seda, kui komplekselt saab ühte ideed kajastada ja milliseid raketid viise võib üks müüt leida. Arvata võib, et paljudel vene šovinistidel pole Kasaari kaganaadistsooja ega külma, kuid see riik varustab nad antisemiitlike argumentidega. Samas osutab raamat, milliseid tagajärgi võib tuua arheoloogia politiseerimine, eriti nõukogude tingimustes, kus poliitiliste ideedega käisid kaasas ka privileegid ja uurimisharjad. Ajalookirjandus aitab konstrueerida “omasid” ja “vaenlasi”, luua konkreetseid identiteete. Autor lõpetab oma raamatu nendinguga, et tänapäeva Venemaal kasutatavad paljud intellektuaalid minevikku praeguste probleemide lahendamiseks. Ta soovib sellest praktikast loobuda ning jätta ajaloo analüüsimine teadlastele. Muistsetest aegadest rääkides tuleb mees pidada, et varakeskaegne ühiskond erines praegusest radikaalselt.

Aimar Ventsel